

Mannréttinda
stofnun Íslands

Ársskýrsla 2025

**Mannréttinda
stofnun Íslands**

Ársskýrsla 2025

Hönnun og umbrot: Bongo Design slf.

Prentun: Pixel

Ábyrgðarmaður: Margrét María Sigurðardóttir

Efnisyfirlit

Formáli	5
Mannréttindastofnun Íslands	7
Stjórn	7
Ráðgjafarnefnd	8
Starfsemi	9
Hlutverk	12
Forsaga	12
Lögbundin verkefni	13
Parísarviðmið Sameinuðu þjóðanna	14
Verkefni ársins 2025	17
Almennt	17
Réttindagæsla fyrir fatlað fólk	17
Hlutverk	17
Verklag og verkefnaáætlun	19
Ráðgjöf og samráð	20
Skýrslur og upplýsingar til alþjóðlegra eftirlitsaðila	22
Viðburðir, fundir og fræðsla	23
Alþjóðlegt samstarf	27
Stefnumótun	29
Framkvæmd mannréttindamála	33
Almennt	33
Virðing fyrir alþjóðlegum stofnunum	34
Samningur Sameinuðu þjóðanna um réttindi fatlaðs fólks	39
Frelsissvipting og beiting nauðungar	41
Allsherjarúttekt á stöðu mannréttindamála	43

Starfsemi

Mannréttindastofnunar

Íslands er fjölbreytt

og snertir allar hliðar

samfélagsins. Við

leggjum ríka áherslu

á að vera málsvari

mannréttinda, standa

vörð um jafnrétti og

tryggja að raddir allra

hópa heyrist.

Formáli

Mannréttindastofnun Íslands tók til starfa 1. maí 2025 og er þetta því fyrsta ársskýrsla stofnunarinnar. Í skýrslunni verður farið yfir hlutverk stofnunarinnar og verkefni ársins, en eðli málsins samkvæmt var umfangsmesta verkefnið að koma stofnuninni á fót og móta innviði og verklag. Í skýrslunni má enn fremur finna upplýsingar um mál sem komu á borð stofnunarinnar á árinu og varða framkvæmd mannréttindamála.

Staða mannréttinda á Íslandi er að mörgu leyti góð í alþjóðlegum samanburði og við getum verið stolt af þeirri miklu samstöðu sem almennt hefur ríkt um mikilvægi mannréttinda hér á landi. Í síbreytilegum heimi koma þó stöðugt fram ný álitaefni þegar kemur að vernd mannréttinda, eins og endurspeglast meðal annars í þeim áskorunum sem hafa fylgt örum samfélags- og tæknibreytingum á undanförunum áratugum. Þá hafa á síðustu árum verið settar fram áhyggjur af bakslagi og aukinni skautun í viðhorfum til ýmissa málefna sem varða mannréttindi. Má því segja að það hafi sjaldan verið mikilvægara en nú að efla samstöðu um mannréttindi og þau grunngildi sem búa þeim að baki.

Margrét M. Sig

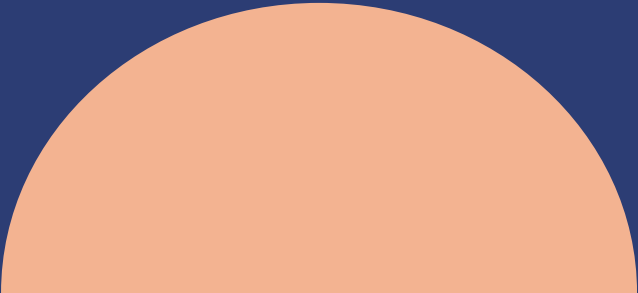
Mannréttindastofnun Íslands gegnir mikilvægu hlutverki að þessu leyti en henni er ætlað að efla og vernda mannréttindi á Íslandi og vinna að því að opinberir aðilar jafnt sem einkaaðilar virði mannréttindi. Er því ljóst að verksvið stofnunarinnar er afar víðtækt enda varða mannréttindi öll svið samfélagsins með einum eða öðrum hætti og hafa áhrif á líf okkar allra, þó við áttum okkur ef til vill ekki alltaf á því.

Mannréttindastofnun hefur eftirlit með framkvæmd mannréttinda, en er jafnframt ætlað að veita stjórnvöldum ráðgjöf og stuðning um öll mál sem varða mannréttindi. Enn fremur er stofnuninni ætlað að vera nokkurs konar brú á milli stjórnvalda og félagasamtaka og þannig leitast við að samræma réttindi einstaklinga annars vegar og skyldur ríkisins hins vegar. Við tökum þessu mikilvæga hlutverki alvarlega og hlökkum til þess að eiga gott samstarf og samráð við opinbera aðila, félagasamtök og aðra hagsmunaaðila á sviði mannréttinda.

Margrét María Sigurðardóttir,
framkvæmdastjóri Mannréttindastofnunar Íslands

Mannréttindi
eru ekki forréttindi.

Mannréttindastofnun Íslands

Stjórn

Stjórn Mannréttindastofnunar Íslands er kosin af Alþingi til fjögurra ára í senn, sbr. 3. gr. laga nr. 88/2024. Hlutverk stjórnar er að móta áherslur í starfi í samráði við framkvæmdastjóra og fylgjast með starfsemi og rekstri stofnunarinnar. Þá skal stjórnin hafa aðkomu að meiri háttar efnislegum og stefnumótandi ákvörðunum stofnunarinnar.

Stjórnin hefur auk þess það hlutverk að skipa framkvæmdastjóra og ráðgjafarnefnd stofnunarinnar.

Fyrsta stjórn Mannréttindastofnunar Íslands var kosin af Alþingi í nóvember 2024, en í henni voru:

- Sigurður Kári Kristjánsson, formaður
- Arndís Soffía Sigurðardóttir, varaformaður
- Páll Rafnar Þorsteinsson
- Steinunn Gyðu- og Guðjónsdóttir
- Höskuldur Þór Þórhallsson

Varamenn:

- Ingvar Smári Birgisson
- Hreiðar Eiríksson
- Halldóra Dýrleifar Gunnarsdóttir
- Emma Björg Eyjólfsdóttir
- Jón Steindór Valdimarsson

Í samræmi við ákvæði III. til bráðabirgða í lögum nr. 88/2024, sbr. lög nr. 138/2024, var fyrsta stjórn Mannréttindastofnunar kjörin til eins árs. Hlutverk fyrstu stjórnar var meðal annars að undirbúa stofnun Mannréttindastofnunar og ráða framkvæmdastjóra.

F.v. Ragna Árnadóttir, skrifstofustjóri Alþingis, Birgir Ármannsson, forseti Alþingis, Elín Valdis Þorsteinsdóttir, tengiliður skrifstofu Alþingis við stjórn Mannréttindastofnunar, Arndís Soffía Sigurðardóttir, Páll Rafnar Þorsteinsson, Sigurður Kári Kristjánsson, Steinunn Gyðu- og Guðjónsdóttir og Höskuldur Þór Þórhallsson. Ljósmynd / Alþingi

Í nóvember 2025 var kosin ný stjórn Mannréttindastofnunar Íslands til fjögurra ára, en í henni eru:

- Magnús M. Norðdahl, formaður
- Sunna Elvira Þorkelsdóttir, varaformaður
- Sara Dögg Svanhildardóttir
- Teitur Björn Einarsson
- Vigdís Hauksdóttir

F.v. Teitur Björn Einarsson, Sara Dögg Svanhildardóttir, Sunna Elvira Þorkelsdóttir, Magnús M. Norðdahl, Vigdís Hauksdóttir. Ljósmyndari: Anton Brink

Varamenn:

- Steinunn Gyðu- og Guðjónsdóttir
- Halldór Rósmundur Guðjónsson
- Helga Rakel Rafnsdóttir
- Ingvar Smári Birgisson
- Skafti Harðarson

Auk reglulegra funda voru helstu verkefni stjórnar á árinu 2025 að ráða framkvæmdastjóra, skipa ráðgjafarnefnd og funda með henni, vinna að stefnumótun, sækja viðburði o.fl.

Ráðgjafarnefnd

Ráðgjafarnefnd Mannréttindastofnunar Íslands hefur það hlutverk að styðja stofnunina í störfum sínum, með ráðgjöf, upplýsingagjöf og umsögnum eftir því sem þörf krefur, sbr. 6. gr. laga nr. 88/2024. Ráðgjafarnefndin gegnir mikilvægu hlutverki innan Mannréttindastofnunar og er meðal annars ætlað að tryggja að fjölbreyttur hópur félagasamtaka og annarra hagsmunaaðila komi að starfi stofnunarinnar.

Ráðgjafarnefndin er skipuð af stjórn stofnunarinnar til þriggja ára í senn. Í nefndinni skulu vera a.m.k. tólf einstaklingar og skulu þeir endurspegla sem fjölbreyttastan hóp hagsmunaaðila. Fulltrúar tíu samtaka og stofnana eiga fast sæti í nefndinni, en stjórn auglýsir auk þess opinberlega eftir fulltrúum.

Sumarið 2025 var auglýst eftir fulltrúum í ráðgjafarnefndina og alls bárust tólf umsóknir. Auk þeirra tíu samtaka og stofnana sem eiga fast sæti í ráðgjafarnefndinni valdi stjórnin fulltrúa frá W.O.M.E.N. – Samtökum kvenna af erlendum uppruna á Íslandi og Landssambandi eldri borgara til setu í nefndinni.

Fyrsta ráðgjafarnefnd Mannréttindastofnunar Íslands var skipuð í ágúst 2025 og eiga fulltrúar eftirfarandi tólf samtaka og stofnana sæti í nefndinni:

1. Mannréttindastofnun Háskóla Íslands
2. Rauði krossinn á Íslandi
3. Íslandsdeild Amnesty International
4. Barnaheill – Save the Children á Íslandi
5. Kvenréttindafélag Íslands
6. Landssamtökin Þroskahjálp
7. Samtökin '78
8. ÖBÍ réttindasamtök
9. Landssamtökin Geðhjálp
10. Umboðsmaður Alþingis
11. W.O.M.E.N.– Samtök kvenna af erlendum uppruna á Íslandi
12. Landssamband eldri borgara

Ráðgjafarnefndin fundaði tvisvar á árinu 2025 og kom meðal annars með mikilvægt innlegg inn í stefnumótun og sjónarmið við forgangsröðun stofnunarinnar.

Starfsemi

Starfsfólk

Framkvæmdastjóri Mannréttindastofnunar Íslands er skipaður af stjórn stofnunarinnar til fimm ára í senn, sbr. 4. gr. laga nr. 88/2024. Framkvæmdastjóri annast daglega starfsemi og rekstur stofnunarinnar, kemur fram og tekur ákvarðanir fyrir hennar hönd, en skal bera meiri háttar efnislegar eða stefnumótandi ákvarðanir undir stjórn. Margrét María Sigurðardóttir var ráðin framkvæmdastjóri í apríl 2025, stuttu áður en stofnunin tók formlega til starfa þann 1. maí sama ár.

Margrét Steinarsdóttir, lögfræðingur, gekk til liðs við stofnunina 1. maí og Elísabet Gísladóttir, lögfræðingur, sinnti 40% starfi frá 1. júní. Þá var Örn Jónasson ráðinn í 30% starf 1. október til að halda utan um fjármál og rekstur stofnunarinnar.

Starfsfólk réttindagæslu fyrir fatlað fólk hóf störf þann 1. september, en þau eru: Eiríkur Smith, Elín Ýr Arnar Hafðísardóttir og Ólöf Embla Eyjólfsdóttir. Fram að þeim tíma sinnti Samskiptastöðin réttindagæslu fyrir fatlað fólk á grundvelli samnings við stofnunina. Samskiptastöðin gegndi einnig áfram ákveðnu hlutverki út árið, sem fólst meðal annars í stuðningi við starfsfólk réttindagæslunnar.

Stofnunin gerði samning við Ritara ehf. sem sér um símsvörun fyrir alla starfsemi stofnunarinnar.

Fjölmargir hafa sýnt áhuga á að starfa hjá Mannréttindastofnun en að meginstefnu auglýsir stofnunin öll störf laus til umsóknar.

F.v. Kristín Ella Guðmundsdóttir, Eiríkur Smith, Elín Ýr Arnar Hafðísardóttir, Margrét Steinarsdóttir, Margrét María Sigurðardóttir, Elísabet Gísladóttir, Ólöf Embla Eyjólfsdóttir, Örn Jónasson. Ljósmyndari: Anton Brink.

Fjárveiting og húsnæði

Fjárveitingar til Mannréttindastofnunar Íslands árið 2025 voru 177,5 milljónir.

Á árinu var stofnunin í tímabundnu húsnæði, fyrst á vegum Alþingis og frá byrjun september í húsnæði Framkvæmdasýslunnar í Borgartúni 26. Í lok árs var fundið varanlegt húsnæði fyrir stofnunina að Bríetartúni 7, 105 Reykjavík.

Auglýst er eftir fulltrúum í ráðgjafarnefnd Mannréttindastofnunar Íslands

Stjórn Mannréttindastofnunar Íslands auglýsir hér með eftir aðilum í ráðgjafarnefnd stofnunarinnar. Ráðgjafarnefndinni er ætlað að styðja Mannréttindastofnun Íslands í störfum sínum með ráðgjöf, upplýsingagjöf og umsögnum eftir því sem þörf krefur. Gert er ráð fyrir að aðilarnir séu fulltrúar félaga, stofnana, samtaka eða hagsmunahópa sem vinna að mannréttindum eða málefnum sem tengjast mannréttindum með einum eða öðrum hætti. Í nefndinni eiga tíu aðilar fast sæti en auglýst er eftir að minnsta kosti tveimur til viðbótar.

Umsóknir sendist á mannrettindi@mannrettindi.is.

Frestur til að skila inn umsóknum er til 7. júlí næstkomandi.

Hlutverk

Forsaga

Það voru mikil tímamót þegar lög um Mannréttindastofnun Íslands, nr. 88/2024, voru samþykkt á Alþingi í júní 2024. Lengi hafði staðið til að koma á fót sjálfstæðri, innlendri mannréttindastofnun hér á landi, sem uppfylli viðmiðunarreglur Sameinuðu þjóðanna um mannréttindastofnanir eða svokölluð Parísarviðmið.

Ísland hefur í gegnum tíðina fengið fjölmörg tilmæli og athugasemdir frá alþjóðlegum eftirlitsaðilum um að koma slíkri stofnun á fót. Þá má nefna að samningur Sameinuðu þjóðanna um réttindi fatlaðs fólks gerir þá kröfu að eftirlit með framkvæmd samningsins sé í höndum stofnunar sem uppfylli þær kröfur sem gerðar eru til sjálfstæðra, innlendra mannréttindastofnana, sbr. 2. mgr. 33. gr. samningsins. Var stofnun Mannréttindastofnunar Íslands því talin forsenda fyrir lögfestingu samningsins, en hann var loks lögfestur í nóvember 2025, sbr. lög nr. 80/2025.

Lögbundin verkefni

Meginhlutverk Mannréttindastofnunar Íslands er að efla og vernda mannréttindi á Íslandi, eins og þau eru skilgreind í stjórnarskrá, lögum, alþjóðasamningum og öðrum alþjóðlegum skuldbindingum. Stofnunin skal vinna að því að opinberir aðilar og einkaaðilar virði mannréttindi á öllum sviðum samfélagsins.

Lögbundin verkefni stofnunarinnar eru meðal annars eftirfarandi, sbr. 2. gr. laga nr. 88/2024.

- a. Vera opinberum aðilum og eftir atvikum einkaaðilum til ráðgjafar um eflingu og vernd mannréttinda.
- b. Hafa eftirlit með framkvæmd laga og alþjóðlegra skuldbindinga Íslands á sviði mannréttinda og eftir atvikum koma með ábendingar varðandi fullgildingu á, eða aðild að, alþjóðlegum skuldbindingum sem eru til þess fallnar að tryggja mannréttindi.
- c. Fjalla um ástand mannréttindamála í landinu, vekja athygli Alþingis og stjórnvalda á hugsanlegum mannréttindabrotum og koma með tillögur að úrbótum.
- d. Eiga samstarf við innlendar, erlendar og alþjóðlegar stofnanir og samtök á sviði mannréttinda og stuðla að samhæfingu.
- e. Skýrslugjöf til alþjóðlegra eftirlitsaðila á sviði mannréttinda.
- f. Hvetja til, stuðla að og taka þátt í rannsóknum, fræðslu og opinberri umræðu um mannréttindi.
- g. Veita einstaklingum sem til hennar leita leiðbeiningar, ráðgjöf og aðstoð á sviði mannréttinda, svo sem með því að leiðbeina um innlendar og alþjóðlegar kæruleiðir.

Mannréttindastofnun Íslands hefur jafnframt eftirlit með framkvæmd samnings Sameinuðu þjóðanna um réttindi fatlaðs fólks og sinnir réttindagæslu fyrir fatlað fólk.

Mannréttindastofnun Íslands tekur ekki ákvarðanir í einstökum málum en allir einstaklingar geta leitað til stofnunarinnar til þess að fá ráðgjöf, leiðbeiningar og eftir atvikum aðstoð. Enn fremur geta erindi frá einstaklingum veitt mikilvægar upplýsingar um stöðu mannréttindamála og orðið til þess að stofnunin ákveði að taka mál til skoðunar að eigin frumkvæði.

Ljóst er að Mannréttindastofnun er ætlað afar víðtækt og heildstætt hlutverk við að efla og vernda mannréttindi á Íslandi. Verkefnið eru þó ekki tæmandi talin í lögunum, enda er stofnunin sjálfstæð og því talið mikilvægt að hún hafi svigrúm til að móta starf sitt sjálf.

Parísarviðmið Sameinuðu þjóðanna

Hlutverk, starfsemi og samsetning sjálfstæðra, innlendra mannréttindastofnana er mismunandi eftir ríkjum. Til þess að teljast fullgildar stofnanir á alþjóðlegum vettvangi þurfa þær þó að starfa í samræmi við viðurkennd tilmæli og meginreglur og þá einkum og sér í lagi Parísarviðmið Sameinuðu þjóðanna. Parísarviðmiðin eru því mikilvægt leiðarljós í öllu starfi Mannréttindastofnunar Íslands.

Parísarviðmiðin eru viðmiðunarreglur Sameinuðu þjóðanna um sjálfstæðar, innlendar mannréttindastofnanir, sem samþykktar voru af allsherjarþingi Sameinuðu þjóðanna árið 1993 (ályktun nr. 48/134). Parísarviðmiðin fela í sér meginreglur og almenn skilyrði um hlutverk, stöðu og starfsemi mannréttindastofnana.

Eitt mikilvægasta skilyrðið sem Parísarviðmiðin setja er að innlend mannréttindastofnun sé fjármögnuð af ríkinu og henni fengið sem víðast umboð í stjórnarskrá eða með lögum. Þar verði skýrt kveðið á um hæfi og vald stofnunarinnar til að vernda og vinna að framgangi mannréttinda í landinu. Þau gera enn fremur þá kröfu að stofnanir hafi víðtækt umboð til að vinna að eflingu og vernd mannréttinda.

Þó að innlendar mannréttindastofnanir séu í grunninn opinberar stofnanir eiga þær samkvæmt Parísarviðmiðunum að njóta fulls sjálfstæðis, þar á meðal frá ríkisvaldinu. Til að tryggja sjálfstæði skal kveðið á um sjálfsforræði og nægjanlegt fjármagn til þess að stofnunin geti ráðið starfsfólk og átt sér viðunandi starfsstöð. Fjármögnun stofnunarinnar má ekki vera þannig háttáð að það hefti sjálfstæði hennar og haga skal ráðningu stjórnenda hennar á þann hátt að sjálfstæði sé tryggt. Jafnframt verða stofnanirnar að geta starfað á skilvirkan og óhlutdrægan hátt, án þess að þurfa að óttast neikvæð afskipti ríkisvaldsins.

Parísarviðmiðin mæla einnig fyrir um að innlendar mannréttindastofnanir skuli byggja á fjölræði (e. pluralism) þ.e. dreifingu valds. Í þessu felst að ólíkir aðilar komi að starfinu s.s. fulltrúar frjálsra félagasamtaka, háskóla, stofnana og annarra hagsmunaaðila á sviði mannréttinda. Fjölræði á að stuðla að því að stofnunin hafi yfirsýn yfir mannréttindamál í samfélaginu, ásamt því að efla sjálfstæði stofnunarinnar. Jafnframt á fjölræði að tryggja að stofnunin vinni starf sitt á hlutlausan og málefnalegan hátt.

Mannréttindastofnanir verða að geta tekið upp mál að eigin frumkvæði, auk þess sem almenningur þarf að geta leitað til stofnunarinnar til þess að fá leiðbeiningar eða ráðgjöf. Þá skal stofnunin hafa víðtækan rétt til upplýsinga, þannig að hún geti aflað hvers kyns upplýsinga sem hún telur nauðsynlegar til að leggja mat á stöðu mannréttinda í landinu.

Í ljósi þess hve borgaralegt samfélag er mikilvægt í mannréttindastarfi, ber stofnuninni að eiga gott samstarf við hagaðila og vera í reglulegu samráði og samstarfi við opinberar stofnanir, félagasamtök og aðra aðila sem vinna að mannréttindum.

Parísarviðmiðin setja þannig fram almenn viðmið þar sem lögð er áhersla á ákveðin meginatriði, s.s. fjölræði og sjálfstæði, en eftirláta ríkjum að öðru leyti svigrúm til að ákveða hvaða fyrirkomulag henti best. Þetta hefur í för með sér að sjálfstæðar, innlendar mannréttindastofnanir eru ólíkar hvað varðar hlutverk, skipulag og starfsemi.

Meginstoðir Parísarviðmiðanna eru fjölræði, sjálfstæði og áhrif.

Parísarviðmiðin útfæra skilyrði sem varða:

- **Viðtækt umboð**, þannig að innlendar mannréttindastofnanir geti stuðlað að og verndað öll mannréttindi.
- **Viðtæk verkefni**, þannig að stofnanirnar geti sinnt umboði sínu, meðal annars með ráðgjöf, skýrslugjöf og eftirliti, meðferð kvartana, mannréttindafræðslu, auk annarra ábyrgðarverkefna.
- **Sjálfstæði gagnvart stjórnvöldum**, sem tryggt er í lögum eða stjórnarskrá.
- **Fjölræði**, til að tryggja að samsetning innlendra mannréttindastofnana endurspegli þau samfélagsöfl borgaralegs samfélags sem koma að eflingu og vernd mannréttinda.
- **Fullnægjandi valdheimildir**, þannig að stofnanirnar geti hafið athuganir og rannsóknir að eigin frumkvæði, aflað nauðsynlegra gagna og skjala, haft samráð við frjáls félagasamtök og opinberar stofnanir og birt skýrslur sínar, niðurstöður og tillögur.
- **Fullnægjandi fjármuni og aðföng**, þannig að stofnanirnar hafi það fjármagn, starfsfólk, innviði og stofnanalega getu sem þarf til að sinna hlutverki sínu og uppfylla skyldur sínar.
- **Samstarf**, þar sem viðurkennt er að árangursríkt mannréttindastarf krefjist þess að innlendar mannréttindastofnanir eigi samstarf við aðrar opinberar stofnanir, frjáls félagasamtök og hópa innan borgaralegs samfélags.
- **Alþjóðleg þátttaka**, þannig að innlendar mannréttindastofnanir geti miðlað þekkingu sinni og sérfræðiþekkingu til alþjóðlegra og svæðisbundinna mannréttindastofnana og eftirlitskerfa.

Samantekt af vef GANHRI

Vottun

Sjálfstæðar, innlendar mannréttindastofnanir geta sótt um vottun hjá alþjóðlegum samtökum mannréttindastofnana (e. Global Alliance of National Human Rights Institutions, eða GANHRI), en undirnefnd á vegum samtakanna (e. Sub-committee on Accreditation eða SCA) sér um vottunina. Nefndin metur hvernig innlendar mannréttindastofnanir uppfylla Parísarviðmiðin, með lögum og í framkvæmd.

Til þess að hljóta svokallaða A-vottun þarf stofnun að uppfylla að öllu leyti Parísarviðmiðin, en þær stofnanir sem uppfylla þau að hluta fá B-vottun.

Meðal þeirra atriða sem koma til skoðunar í vottunarferlinu eru hvort:

- Umboð stofnunarinnar sé nægilega viðtækt og heildstætt og stofnunin hafi burði til að vinna að framgangi og vernd mannréttinda.
- Löggjöf um mannréttindastofnunina geri henni kleift að starfa á sjálfstæðan og áhrifaríkan hátt.
- Samsetning stofnunarinnar endurspegli fjölbreytileika þess samfélags sem hún starfar í.
- Val á ákvörðunaraðilum byggji á skýru og gagnsæju ferli, þar sem lögð er áhersla á samráð.
- Stofnunin hafi nægt fjármagn til að tryggja sjálfstæði hennar og getu til að ákveða forgangsörðun og verkefni.
- Stofnunin sýni sjálfstæði í verki og vilja til að ávarpa brýn mannréttindamál.

Mannréttindastofnun Íslands leggur Parísarviðmiðin til grundvallar í öllu sínu starfi og stefnir að því að sækja um vottun frá GANHRI.

Verkefni ársins 2025

Almennt

Mannréttindastofnun Íslands tók formlega til starfa 1. maí 2025 og var því starfandi í átta mánuði á árinu. Eðli málsins samkvæmt var stærsta verkefni ársins að koma stofnuninni á fót, ráða starfsfólk og móta innviði og verklag. Auk þess var lögð rík áhersla á fræðslu og fundi með hagaðilum, í þeim tilgangi að koma stofnuninni á framfæri og kynna hlutverk hennar. Fyrstu mánuðina var einnig forgangsmál að tryggja að réttindagæsla fyrir fatlað fólk gæti tekið til starfa innan stofnunarinnar. Síðari hluta árs var unnið að stefnumótun fyrir stofnunina og mótun verklags á grundvelli hennar.

Unnið var að því að tryggja innviði stofnunarinnar, svo sem vefsvæði, skjalakerfi og málaskrá. Mannréttindastofnun Íslands tók við léni Mannréttindaskrifstofu Íslands, mannrettindi.is og mun færa sér í nyt efni af heimasíðu skrifstofunnar eftir því sem við á. Einnig var leitað tilboða í gerð myndræns auðkennis (lógó) og hönnunarstaðals fyrir stofnunina, en fyrir valinu varð hönnunarstofan Strik Studio.

Réttindagæsla fyrir fatlað fólk

Hlutverk

Mannréttindastofnun Íslands sinnir réttindagæslu fyrir fatlað fólk, sbr. 9. gr. laga nr. 88/2024. Nánar er fjallað um hlutverk réttindagæslunnar í lögum nr. 88/2011, um réttindagæslu fyrir fatlað fólk. Samkvæmt 5. gr. þeirra laga er meginhlutverk réttindagæslunnar að hafa eftirlit með mannréttindum fatlaðs fólks og veita því viðeigandi stuðning við réttindagæslu hvers konar.

Réttindagæsla fyrir fatlað fólk heyrði áður undir félags- og vinnu-markaðsráðuneytið. Það fyrirkomulag hafði þó lengi verið gagnrýnt og frá upphafi var gert ráð fyrir því að réttindagæslan flyttist yfir til innlendrar mannréttindastofnunar þegar henni yrði komið á fót, sbr. ákvæði til bráðabirgða III í lögum um réttindagæslu fyrir fatlað fólk.

Frá 1. maí til 31. desember 2025 bást alls 472 erindi til réttindagæslu fyrir fatlað fólk.

Stærsti hluti erinda, eða um níu af hverjum tíu, lúta að einföldum leiðbeiningum sem unnt er að leysa með símtali eða tölvupósti við þann sem hefur samband og krefjast ekki frekari aðkomu af hálfu stofnunarinnar. Þau hafa til dæmis varðað umsóknir um persónulega talsmenn, útgáfu rafrænna skilríkja og leiðbeiningar í tengslum við rekstur stjórnsýslumála.

Réttindagæslan veitir öllum einstaklingum sem til hennar leita leiðbeiningar og eftir þörfum, viðeigandi stuðning.

Oft eru erindin einföld og nægir að veita ráðgjöf eða leiðbeiningar. Sum erindi krefjast meiri aðkomu, svo sem beinnar aðstoðar við að orða kvörtun eða kæru. Öll aðstoð miðar þó að því að valdefla fólk.

Stundum verða mál til þess að ábendingu er beint til stjórnvalda eða eftirlitsaðila til að vekja athygli á kerfislægum vanda eða tryggja að mál rati í réttan farveg.

Í athugasemdum með frumvarpi því er varð að lögum um Mannréttindastofnun Íslands er tekið fram að hlutverk réttindagæslu fatlaðs fólks falli vel að hlutverki stofnunarinnar. Þó að réttindagæslan hafi áður heyrt undir ráðuneyti eru verkefni hennar ekki í eðli sínu framkvæmdarvaldsverkefni. Réttindagæslumenn taka ekki ákvarðanir sem varða réttindi og skyldur einstaklinga en þeir gegna mikilvægu hlutverki við að leiðbeina fötluðu fólki og hafa eftirlit með mannréttindum þess.

Upphaflegt frumvarp um Mannréttindastofnun Íslands gerði ráð fyrir ýmsum breytingum á hlutverki réttindagæslunnar í þeim tilgangi að undirstrika að hún teljist ekki stjórnvald og sinni ekki stjórnsýsluverkefnum. Sem dæmi má nefna að staðfesting á vali á og eftirlit með persónulegum talsmönnum var fært til sýslumanns. Við meðferð frumvarpsins á Alþingi voru gerðar enn frekari breytingar á hlutverkinu. Samkvæmt nefndaráliti stjórnskipunar- og eftirlitsnefndar var það m.a. gert til að skilgreina betur hlutverkið, auka áherslu á eftirlitshlutverk réttindagæslunnar og samræma starf hennar betur hlutverki Mannréttindastofnunar Íslands að öðru leyti. Þá tók nefndin fram að umræddar breytingar leiddu til þess að „endurskipuleggja [þyrfti] starfsemi réttindagæslu fyrir fatlað fólk að fullu.“

Í samræmi við fyrrnefndar lagabreytingar og álit stjórnskipunar- og eftirlitsnefndar hefur Mannréttindastofnun unnið að því að endurskipuleggja að fullu störf réttindagæslunnar og móta nýtt verklag.

Stofnunin leggur ríka áherslu á samráð við hagaðila við mótun hins nýja verklags. Lýst hefur verið áhyggjum af því að réttindagæslan muni ekki sinna einstaklingsmálum með sama hætti og áður. Stofnunin mun leggja sig fram við að tryggja að hið nýja fyrirkomulag dragi ekki úr réttinda-vernd fatlaðs fólks, heldur leiði þvert á móti til virkara eftirlits og meira svigrúms til að veita þeim sem mest þurfa á að halda viðeigandi stuðning og aðstoð.

Verklag og verkefnaáætlun

Í starfi réttindagæslu fyrir fatlað fólk innan Mannréttindastofnunar Íslands hefur verið lögð áhersla á sjálfstætt, faglegt og kerfisbundið eftirlit með framkvæmd réttinda fatlaðs fólks, í samræmi við alþjóðlegar skuldbindingar, einkum samning Sameinuðu þjóðanna um réttindi fatlaðs fólks og Parísarviðmið Sameinuðu þjóðanna. Í því samhengi hefur verið unnið markvisst að því að móta skýrt og samræmt verklag sem endurspeglar þær áherslur.

Dagleg verkefni við réttindagæslu byggjast að verulegu leyti á samskiptum við einstaklinga og stofnanir, þar sem ráðgjöf og leiðbeiningar um réttindi fatlaðs fólks eru veittar innan ramma laga um Mannréttindastofnun Íslands og ábendingum er komið á framfæri við stjórnvöld og aðra eftirlitsaðila.

Réttindagæslan veitir öllum einstaklingum sem til hennar leita leiðbeiningar og eftir þörfum, viðeigandi stuðning. Samskiptin felast einkum í því að upplýsa einstaklinga um réttindi þeirra, benda á viðeigandi

farvegi innan stjórnsýslu og réttarkerfis og styðja þá við að koma erindum sínum á framfæri í eigin nafni. Mótað hefur verið verklag sem byggir á samþættu ferli þar sem skráning og greining upplýsinga, og eftir atvikum athuganir og eftirfylgni, mynda eina heild. Einstaklingserindi, og samskiptin í tengslum við þau, eru þannig mikilvægur upplýsingagrunnur um stöðu réttinda fatlaðs fólks í framkvæmd.

Í ákveðnum tilvikum gefa erindi tilefni til nánari skoðunar eða frekari vinnslu. Á það til dæmis við þegar þau benda til kerfislaðs vanda eða alvarlegra brota. Með þessari nálgun er leitast við að umbreyta reynslu einstaklinga í faglega þekkingu um framkvæmd réttinda og styðja við umbætur í stjórnsýslu og þjónustukerfum.

Á árinu voru 43 mál tekin til nánari skoðunar, eða um 10% erinda. Slík mál hafa meðal annars leitt til ábendinga til stjórnvalda eða eftirlitsaðila vegna ólögðs beitingu nauðunga og gerðar áhættumats og réttindamiðaðra álitsgerða vegna framkomu starfsfólks á heimilum fatlaðs fólks.

Mannréttindastofnun er meðvituð um að þeir einstaklingar sem þurfa á hvað mestum stuðningi að halda eru ólíklegir til að hafa samband sjálfir og óska eftir aðstoð. Verður því lögð rík áhersla á að hafa frumkvæði að því að ná markvisst til einstaklinga í slíkri stöðu, s.s. með því að fara á vettvang þar sem fólk býr eða vinnur. Markmiðið með frumkvæðinu er að þessir einstaklingar verði ekki ósýnilegir í kerfinu og að aðstæður þessara einstaklinga séu ávarpaðar með réttindamiðuðum hætti. Eftirlitið byggir þar af leiðandi einnig á frumkvæðisathugunum og vettvangsnálgun sem miða að því að ná sérstaklega til einstaklinga sem standa höllum fæti gagnvart stjórnsýslu og réttarkerfi og styðja við réttindavernd þeirra. Þótt slík vinna hafi verið á undirbúningsstigi á árinu er gert ráð fyrir að hún verði eflað á komandi misserum.

Stefnt er að því að þróa áfram skilvirka framkvæmd vettvangs- og frumkvæðisathugana, þar sem fyrirhugað er að setja fram niðurstöður í skýrslum, álitum og rökstuddum tilmælum til stjórnvalda. Sem dæmi um frumkvæðisathuganir sem eru í undirbúningi má nefna leiðbeiningar um aðlögun málsmeðferðar hjá úrskurðaraðilum og framkvæmd viðeigandi aðlögunar samkvæmt lögum um jafna meðferð. Samhliða því verður áfram unnið að eflingu réttindavitundar með gerð leiðbeininga og kynningar- og fræðsluefnis, þróun samræmdra mælikvarða við mat á stöðu réttinda fatlaðs fólks og gerð verklags um þátttöku fatlaðs fólks við eftirlit með samningi Sameinuðu þjóðanna um réttindi fatlaðs fólks.

Ráðgjöf og samráð

Eitt af meginhlutverkum Mannréttindastofnunar Íslands er að vera opinberum aðilum og eftir atvikum einkaaðilum til ráðgjafar um eflingu og vernd mannréttinda. Sú ráðgjöf sem stofnunin veitir getur verið óformleg eða til dæmis í formi tillagna og umsagna um hvaðeina er varðar mannréttindi.

Mannréttindastofnun skal einnig leitast við að eiga gott samstarf og samráð við innlendar, erlendar og alþjóðlegar stofnanir á sviði mannréttinda og stuðla að samhæfingu. Er slíkt ekki einungis mikilvægur þáttur í ráðgefandi hlutverki stofnunarinnar, heldur jafnframt liður í því að tryggja að stofnunin hafi heildstæða sýn og þekkingu á stöðu mannréttindamála. Samráð og samstarf við aðra aðila sem vinna á sviði mannréttinda getur auk þess auðveldað stofnuninni að forgangsraða verkefnum og komið í veg fyrir skörun við verkefni annarra aðila.

Á árinu 2025 átti stofnunin samráð við og veitti ráðgjöf til ýmissa aðila. Má þar nefna ýmis ráðuneyti og stofnanir, þar á meðal dómsmálaráðuneytið, félags- og húsnæðismálaráðuneytið og utanríkisráðuneytið. Þá tók stofnunin meðal annars þátt í samráði vegna setu Íslands í Mannréttindaráði Sameinuðu þjóðanna og fjórðu allsherjarúttektar á stöðu mannréttindamála á Íslandi.

Einnig má nefna að stofnunin veitti ráðgjöf vegna draga að viðbótarbókun við Evrópusamning um mannréttindi og líflæknisfræði er varðar vernd réttinda og mannlegrar reisnar fatlaðs fólks í tengslum við nauðungarvistun og nauðungarmeðferð í geðheilbrigðisþjónustu. Þá sendi stofnunin dönsku mannréttindastofnuninni upplýsingar varðandi dómsmál sem fatlað fólk á Íslandi hefur rekið til að ná fram rétti sínum.

Umsagnir

Mikilvægur þáttur í ráðgefandi hlutverki Mannréttindastofnunar Íslands er að veita umsagnir til stjórnvalda og Alþingis um mál sem varða mannréttindi með einum eða öðrum hætti. Þannig leitast stofnunin við að stuðla að því að löggjöf og stjórnsýsla séu í samræmi við alþjóðlegar mannréttindaskuldbindingar og að þau réttindi sem þar er kveðið á um séu virt í framkvæmd.

Á árinu 2025 sendi Mannréttindastofnun meðal annars frá sér eftirfarandi umsagnir:

- Umsögn um tillögu til þingsályktunar um framkvæmdaáætlun í kynja-jafnréttismálum fyrir árin 2026-2029.
- Umsögn um drög að skýrslu um alþjóðasamning um afnám alls kynþátta-misréttis.
- Umsögn um drög að frumvarpi til laga um brottfararstöð.
- Umsögn um áform um frumvarp til laga um málefni innflytjenda.
- Umsögn um drög að aðgerðalista aðlögunaráætlunar vegna áhrifa loftslagsbreytinga á Íslandi.
- Umsögn um áform um tillögu til þingsályktunar um framkvæmdaáætlun í málefnum innflytjenda 2026-2029.
- Umsögn um stefnu um fjölmenningarborgina Reykjavík.
- Umsögn um drög að aðgerðaáætlun í málefnum hinsegin fólks.
- Umsögn um drög að frumvarpi til laga um réttindavernd fatlaðs fólks.
- Umsögn um drög að gæðaviðmiðum fyrir félagsþjónustu á Íslandi.
- Umsögn um frumvarp til laga um aðgengi að vefsetrum og smáforritum opinberra aðila, 264. mál.

- Umsögn um frumvarp til laga um brottfall laga um Heyrnar- og talmeinastöð, nr. 42/2007, 238. mál.
- Samantekt um frumvarp til laga um breytingu á lögum um útlendinga nr. 80/2016 (afturköllun alþjóðlegrar verndar), 112. mál.
- Umsögn um frumvarp til laga um brottfararstöð, 230. mál.

Stofnunin fundaði einnig með félags- og húsnæðismálaráðuneytinu vegna frumvarpa um öryggisráðstafanir og réttindavernd fatlaðs fólks. Þá mætti stofnunin á fundi hjá nefndasviði Alþingis til að kynna nokkrar umsagnir.

Erindi

Þó að Mannréttindastofnun Íslands taki ekki til meðferðar einstaklingsmál eru ráðgjöf og leiðbeiningar til almennings mikilvægur þáttur í starfsemi stofnunarinnar. Þá geta upplýsingar frá einstaklingum verið stofnuninni mikilvægar og varpað ljósi á stöðu mála í framkvæmd.

Á árinu leitaði fjöldi einstaklinga til stofnunarinnar. Auk almennrar upplýsingagjafar, var flestum leiðbeint um hvert þau mættu snúa sér til að leita réttar síns. Auk þess bárust stofnuninni ýmis erindi frá opinberum aðilum, félagasamtökum og alþjóðastofnunum. Samkvæmt skráningu starfsfólks stofnunarinnar bárust stofnuninni upp undir 200 erindi á þeim átta mánuðum sem hún var starfandi á árinu, fyrir utan þau 472 erindi sem bárust réttindagæslu fyrir fatlað fólk. Unnið er að því að koma á fót skráningarkerfi, sem mun gera stofnuninni kleift að halda enn betur utan um þau erindi og þær upplýsingar sem henni berast.

Skýrslur og upplýsingar til alþjóðlegra eftirlitsaðila

Mannréttindastofnun Íslands hefur meðal annars eftirlit með framkvæmd laga og alþjóðlegra skuldbindinga á sviði mannréttinda. Stofnunin sinnir þessu eftirliti meðal annars með skýrslugjöf til alþjóðlegra eftirlitsaðila.

Í ljósi þess að Mannréttindastofnun er sjálfstæð í störfum sínum og óháð stjórnvöldum kemur stofnunin ekki með beinum hætti að reglulegum skýrslum stjórnvalda til nefnda sem starfa á grundvelli mannréttindasamninga Sameinuðu þjóðanna eða Evrópuráðsins. Hins vegar er stofnuninni ætlað að vera til samráðs og veita stjórnvöldum ráðgjöf við slík skýrsluskrif. Enn fremur er stofnuninni ætlað að skrifa svokallaðar viðbótarskýrslur eða „skuggaskýrslur“ í tengslum við fyrirtöku íslenskra stjórnvalda hjá eftirlitsnefndum Sameinuðu þjóðanna og vegna allsherjarúttektar á stöðu mannréttindamála.

Á árinu svaraði stofnunin einnig spurningum frá ECRI, nefnd Evrópuráðsins gegn kynþáttafordómum og umburðarleysi, í tengslum við sjöttu úttekt nefndarinnar á stöðu mála á Íslandi. Spurningarnar vörðuðu framkvæmd Íslands á tilmælum nefndarinnar frá árinu 2023.

Mannréttindastofnun tók einnig þátt í hringborðsumræðum Evrópuráðsins um eftirfylgni með þriðju úttektarskýrslu GRETA, nefndar sem starfar samkvæmt samningi Evrópuráðsins um aðgerðir gegn mansali. Viðburðurinn var haldinn í samstarfi við dómsmálaráðuneytið og var markmið hans að fara yfir aðgerðir íslenskra stjórnvalda til að fylgja eftir tilmælum GRETA og sporna við mansali hér á landi.

Þá átti Mannréttindastofnun jafnframt í töluverðum samskiptum við ENNHRI, Evrópunet Mannréttindastofnana, á árinu. Stofnunin svaraði meðal annars spurningalista um starfsemi og hlutverk stofnunarinnar, en upplýsingarnar verða birtar í aðildarskýrslu ENNHRI. Jafnframt átti stofnunin þátt í gerð nýrrar stefnumótunar (e. strategic plan) ENNHRI fyrir árin 2026-2030.

Samskipti við nefnd Sameinuðu þjóðanna um réttindi fatlaðs fólks

Á árinu skilaði Mannréttindastofnun viðbótarskýrslu til nefndar Sameinuðu þjóðanna um réttindi fatlaðs fólks, sem hefur eftirlit með framkvæmd samnings Sameinuðu þjóðanna um réttindi fatlaðs fólks.

Í byrjun september átti stofnunin fund með nefndinni til þess að ræða inntak skýrslunnar og framkvæmd samningsins hér á landi. Markmið skýrslunnar og fundarins var að veita nefndinni upplýsingar til að nýta í spurningum sínum til íslenska ríkisins (e. list of issues), um þau atriði sem nefndin telur þurfa skoðunar við. Í undanfara fundarins átti stofnunin samráðsfund með International Disability Alliance og íslenskum hagsmunaaðilum, þar sem farið var yfir áherslur og lykilatriði sem þyrfti að koma á framfæri við nefndina. Slík samskipti eru mikilvægur þáttur í að tryggja að sjónarmið fatlaðs fólks og niðurstöður rannsókna um líf og aðstæður þess endurspeglast í eftirlitsferlinu. Spurningalisti nefndarinnar, sem birtur var síðar um haustið, tók að töluverðu leyti mið af áherslum sem komu fram í þessum samskiptum.

Viðburðir, fundir og fræðsla

Mikilvægur liður í því hlutverki Mannréttindastofnunar Íslands að fylgjast með og hafa áhrif á þróun mannréttindamála í samfélaginu er að hvetja til, stuðla að og taka þátt í rannsóknum, fræðslu og opinberri umræðu um mannréttindi.

Frá því að Mannréttindastofnun tók til starfa hefur verið lögð rík áhersla á fræðslu, til að stuðla að sýnileika stofnunarinnar og vitundarvakningu um mannréttindi. Var það meðal annars gert með því að halda viðburði og kynningar um hlutverk stofnunarinnar, auk þess sem starfsfólk hennar fundaði með ýmsum aðilum.

Fjölmiðlar leituðu til stofnunarinnar á árinu og fór framkvæmdastjóri meðal annars í viðtöl í útvarpi og á net- og prentmiðlum, svo sem í

Klifur, tímariti Sjálfsbjargar. Hún veitti einnig ENNHRI viðtal sem birt var á þeirra miðlum. Auk þess birti framkvæmdastjóri opinberlega greinina „Stöndum vörð um mannréttindi“ í tilefni af alþjóðlegum degi mannréttinda, 10. desember.

Viðburðir

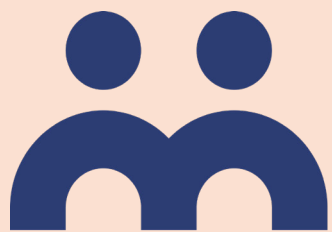
Mannréttindastofnun Íslands hélt tvo viðburði á árinu. Hinn fyrri var haldinn í hádeginu þann 17. október og var markmið hans að kynna Mannréttindastofnun Íslands og hlutverk hennar. Fyrirlesarar voru Debbie Kohner, aðalritari ENNHRI og greindi hún frá hlutverki sjálfstæðra, innlendra mannréttindastofnana og starfsemi samtakanna. Þá fjallaði framkvæmdastjóri Mannréttindastofnunar um hlutverk, verkefni og starfsemi stofnunarinnar.

Seinni viðburðurinn var sameiginlegur með Mannréttindastofnun Háskóla Íslands og var haldinn þann 29. október, í tilefni af 75 ára afmæli Mannréttindasáttmála Evrópu. Yfirskrift fundarins var „Mannréttindasáttmáli Evrópu í 75 í ár - Þróun og áskoranir“. Oddný Mjöll Arnardóttir, dómari við Mannréttindadómstól Evrópu, flutti erindi þar sem hún fjallaði um lykiláfanga í þróun dómstólsins og leitaðist við að varpa ljósi á hversu vel dómstóllinn er í stakk búinn á þessum tímamótum til að takast á við helstu áskoranir sem nú blasa við í Evrópu.

Við tóku pallborðsumræður þar sem þátttakendur voru Davíð Þór Björgvinsson, prófessor við Lagadeild Háskólans á Akureyri, Kári Hólmur Ragnarsson, dósent við Lagadeild Háskóla Íslands og Margrét Steinarsdóttir, lögfræðingur á mannréttindasviði Mannréttindastofnunar Íslands.

Auk þess sótti starfsfólk stofnunarinnar ýmsa viðburði á árinu, meðal annars samráðsfund vegna allsherjarúttektar á stöðu mannréttindamála, ráðstefnu um vernd barna gegn ofbeldi á heimili, málþing um börn á flótta, 25 ára afmæli Jafnréttisstofu, málþing um stuðning við fólk á flótta frá Palestínu og öðrum átakasvæðum, málþing um dóma Mannréttindadómstóls Evrópu í málum tveggja kvenna gegn íslenska ríkinu, Barnaþing umboðsmanns barna og samráðsvettvang Jafnréttisráðs um jafnréttismál. Framkvæmdastjóri sótti einnig fund í Vestmannaeyjum um svæðisbundið samráð gegn ofbeldi.

**Veturinn 2026-2027
mun stofnunin ferðast
um landið til að kynna
starfsemi sína.**

**Mannréttinda
stofnun Íslands**

Fræðsla

Mannréttindastofnun lagði ríka áherslu á fræðslu á árinu og hélt kynningar um hlutverk stofnunarinnar og réttindagæslu fyrir fatlað fólk fyrir ýmsa aðila, meðal annars Mannréttindaráð Reykjavíkur, forstöðumenn í húsnæði fyrir fatlað fólk, ráðgjafa í málefnum fatlaðs fólks, stjórnendur stoðþjónustu og starfsmenn sveitarfélaga í Litháen.

Fundir

Mannréttindastofnun átti fundi með ýmsum aðilum á árinu, bæði erlendum sem innlendum. Fundaði stofnunin meðal annars með einstaklingum vegna aðgengis að réttarkerfinu, ættleiðinga barna erlendis frá, menntunar barna með tilliti til öryggis þeirra og hvetjandi námsumhverfis, réttinda fatlaðra barna sem búa á tveimur heimilum og fjárhagslegs ofbeldis gegn fötluðu fólki.

Stofnunin fundaði einnig með ýmsum hagaðilum, svo sem ÖBÍ, Landsamtökunum Þroskahjálp og Átaki-félagi fólks með þroskahömlun, samskiptaráðgjafa ÍSÍ o.fl. Jafnframt voru haldnir tveir fundir ráðgjafarnefndar stofnunarinnar og einn fundur með hagaðilum vegna réttindagæslu fatlaðs fólks.

Þá fundaði stofnunin með ýmsum opinberum aðilum á árinu, þar á meðal umboðsmanni barna, umboðsmanni Alþingis, ríkisendurskoðanda, skrifstofu Alþingis, Gæða- og eftirlitsstofnun velferðarmála, Landskjörstjórn, félags- og húsnæðismálaráðuneytinu, utanríkisráðuneytinu og dómsmálaráðuneytinu. Þá fundaði stofnunin með stýrihópi Stjórnarráðsins um mannréttindi, sem er formlegur samstarfs- og samráðsvettvangur allra ráðuneyta um mannréttindamál. Á fundinum var meðal annars rætt um mikilvægi þess að stofnunin og stýrihópurinn eigi reglulegt samráð og vinni saman að því að auka þekkingu og vitund um mannréttindi innan Stjórnarráðsins.

Mannréttindastofnun fékk auk þess heimsóknir frá alþjóðastofnunum og eftirlitsaðilum á sviði mannréttinda, svo sem sjálfstæðum sérfræðingi Sameinuðu þjóðanna um lýðræðislegt og réttlátt skipulag og fulltrúum frá Norðurlandadeild Þróunaráætlunar Sameinuðu þjóðanna. Þá heimsóttu sendinefnd frá skrifstofu ESB á Íslandi og jafnréttisskrifstofu tékkneska Stjórnarráðsins stofnunina. Stofnunin fundaði einnig með rannsakanda frá Milano-Bicocca háskólanum vegna rannsóknar hans á fólksflutningum í Evrópu.

Framkvæmdastjóri Mannréttindastofnunar sótti árlegan fund forsætisnefndar Alþingis, sem að þessu sinni var haldinn á Snæfellsnesi. Hún var einnig viðstödd setningu þingsins.

Alþjóðlegt samstarf

Aðild að ENNHRI

Mannréttindastofnun Íslands sótti á árinu um og fékk aðild að ENNHRI, Evrópuneti innlendra mannréttindastofnana. Markmið ENNHRI er að stuðla að samráði og samvinnu á milli mannréttindastofnana í Evrópu, en í lok árs 2025 áttu samtals 51 stofnun aðild að ENNHRI.

Starfsfólk ENNHRI hefur verið Mannréttindastofnun innan handar og veitt ráðgjöf varðandi ýmis sameiginleg málefni innlendra mannréttindastofnana. Framkvæmdastjóri Mannréttindastofnunar sótti einnig tvo viðburði á vegum ENNHRI á árinu, annars vegar leiðtogafund (e. Leadership Forum) í september og hins vegar aðalfund (e. General Assembly) í nóvember. Stofnunin var einnig aðili að yfirlýsingu ENNHRI varðandi Mannréttindasáttmála Evrópu og fólksflutninga og yfirlýsingu ENNHRI í tilefni af nýrri, stafrænni endurskoðunaráætlun Evrópusambandsins, (Omnibus) sem ætlað er að einfalda stafrænt regluverk þess.

Á báðum fundum áttu sér stað mikilvægar umræður um stöðu mannréttinda í Evrópu og starf mannréttindastofnana. Á aðalfundinum var samþykkt stefna ENNHRI fyrir árin 2026-2030, en þar er m.a. lögð rík áhersla á mikilvægi þess að styrkja samstarf og samstöðu um vernd mannréttinda, lýðræðis og réttarríkis innan Evrópu.

Samstarf við mannréttindastofnanir á Norðurlöndum

Þegar Mannréttindastofnun tók til starfa voru þegar starfandi samþærilegar stofnanir á öðrum Norðurlöndum. Var því talið mikilvægt að koma á samstarfi við þær stofnanir og læra af reynslu þeirra.

Frumvarp það er varð að lögum um Mannréttindastofnun Íslands nr. 88/2024 byggði að nokkru leyti á lögum um mannréttindastofnun Noregs og er því margvíslegt sameiginlegt með þessum tveimur stofnunum. Framkvæmdastjóri sótti viðburð hjá norsku mannréttindastofnuninni í maí 2025 í tilefni af 10 ára afmæli stofnunarinnar og fékk þar tækifæri til að kynna sér starfsemi hennar nánar. Þá notaði hún tækifærið og heimsótti einnig sænsku og dönsku mannréttindastofnanirnar.

Nú hafa öll Norðurlöndin komið á fót sjálfstæðri, innlendri mannréttindastofnun og eftir tilkomu Mannréttindastofnunar Íslands hefur samstarf milli stofnananna aukist til muna. Ætlunin er að koma á fót formlegu tengslaneti og er fyrirhugað að norrænu stofnanirnar hittist allar á fundi árið 2026.

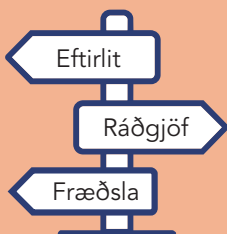
Stefna

Mannréttindastofnunar Íslands

Tilgangur

Mannréttindastofnun Íslands vinnur að því að vernda og efla mannréttindi á Íslandi.

Hlutverk

Mannréttindastofnun stuðlar að því að mannréttindi séu virt á öllum sviðum samfélagsins, með eftirliti, ráðgjöf og fræðslu.

Framtíðarsýn

Mannréttindastofnun Íslands er sjálfstæð, öflug og aðgengileg stofnun sem nýtur trausts og er leiðandi við að vernda og efla mannréttindi í samfélaginu.

Stefnumótun

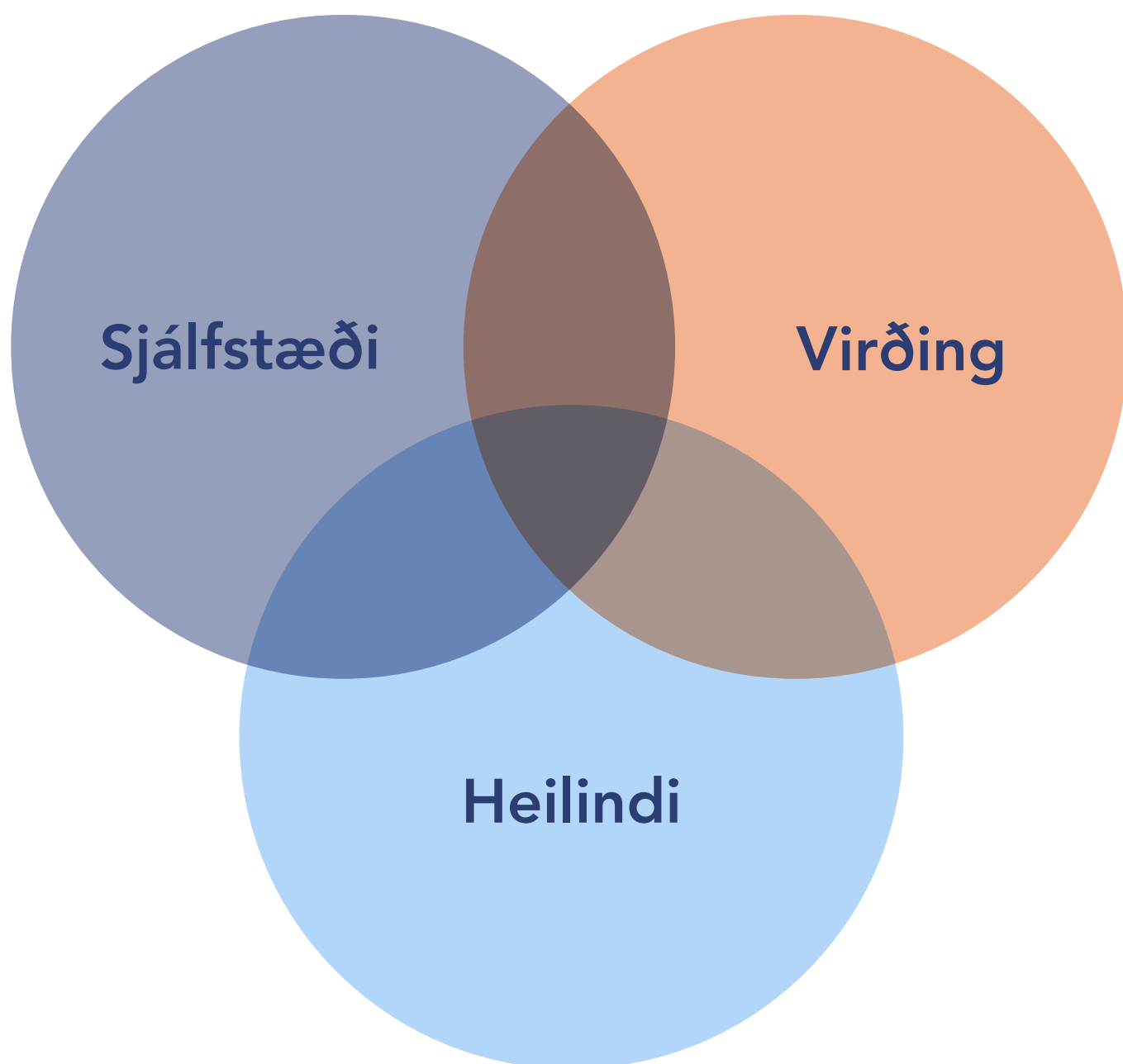
Þar sem Mannréttindastofnun Íslands er ný stofnun, með afar víðtækt og fjölbreytt hlutverk, var talið mikilvægt að leggja áherslu á stefnumótun á fyrsta starfsári stofnunarinnar. Mótun stefnu var samstarfsverkefni stjórnar, starfsfólks og ráðgjafarnefndar.

Markmiðið við mótun stefnunnar var að gera Mannréttindastofnun enn betur í stakk búna til að vernda og efla mannréttindi á Íslandi og tryggja að stofnunin starfi í samræmi við Parísarviðmið Sameinuðu þjóðanna og fáí A vottun. Stefnumótuninni var enn fremur ætlað að tryggja samræmda sýn stjórnar, starfsfólks og ráðgjafarnefndar á stefnu og sjónarmið við forgangsörðun verkefna. Loks var markmiðið að efla trúverðugleika stofnunarinnar og stuðla að því að fólk upplifi stofnunina sem trausta, gagnsæja og faglega.

Á fyrsta fundi ráðgjafarnefndar ræddi nefndin meðal annars um framtíðarsýn fyrir stofnunina og viðmið við forgangsörðun verkefna. Í kjölfarið héldu stjórn og starfsfólk sameiginlegan vinnudag þar sem drög að stefnu og sjónarmið um forgangsörðun voru mótuð, með hliðsjón af því sem fram kom á fundi ráðgjafarnefndar. Loks voru drögin borin undir ráðgjafarnefndina og síðan samþykkt í desember 2025.

Sú stefna sem var samþykkt er stutt og hnitmiðuð og er henni fyrst og fremst ætlað að vera grunnur að frekari stefnumótun og mótun verklags innan stofnunarinnar. Auk þess verður verkefnum forgangsraðað með hliðsjón af stefnunni og sjónarmiðum um forgangsörðun. Stefnt er að endurskoðun stefnunnar innan árs, þegar meiri reynsla er komin á starfið.

GILDI

Gildi

Sjálfstæði er grundvallarforsenda þess að Mannréttindastofnun geti sinnt því víðtæka hlutverki sem henni er ætlað við að efla og vernda mannréttindi. Stofnunin á að vera nokkurs konar brú á milli stjórnvalda og samfélagsins og í því hlutverki er mikilvægt að stofnunin sé að öllu leyti sjálfstæð og óháð öðrum aðilum, þ. á m. stjórnvöldum og stjórn mála-öflum. Er því brýnt að Mannréttindastofnun hagi öllum sínum störfum þannig að það stefni ekki sjálfstæði stofnunarinnar í hættu.

Virðing er mikilvægt leiðarljós í öllu starfi Mannréttindastofnunar. Meginhlutverk stofnunarinnar er að stuðla að virðingu fyrir mannréttindum og fjölbreytileika í samfélaginu. Enn fremur er mikilvægt að stofnunin komi fram við öll af virðingu og beri virðingu fyrir ólíkum skoðunum og sjónarmiðum. Stofnunin leitast við að eiga jákvæð og uppbyggileg samskipti við einstaklinga sem til hennar leita sem og opinbera aðila og einkaaðila sem stofnunin hefur afskipti af með einum eða öðrum hætti.

Mikilvægt er að Mannréttindastofnun sýni **heilindi** í því hlutverki sínu að vernda og efla mannréttindi á Íslandi og leggi áherslu á faglega og mannréttindamiðaða nálgun. Í því felst m.a. að störf stofnunarinnar einkennist af gagnsæi og heiðarleika og ákvarðanir séu byggðar á traustum og áreiðanlegum heimildum.

Sjónarmið við forgangsröðun

Mannréttindastofnun Íslands er ætlað víðtækt og heildstætt hlutverk við að efla og vernda mannréttindi á Íslandi. Þar sem mannréttindi varða öll svið samfélagsins og mannréttindasjónarmið eiga við í nánast öllum ákvörðunum hins opinbera með einum eða öðrum hætti mun reyna töluvert á forgangsröðun verkefna innan stofnunarinnar. Var því mikilvægur þáttur í stefnumótun að móta þau sjónarmið sem líta ber til þegar verkefnum er forgangsraðað. Var í þeirri vinnu einnig höfð hliðsjón af verklagsreglum um forgangsröðun verkefna hjá mannréttindastofnunum á öðrum Norðurlöndum og þá sérstaklega norsku mannréttindastofnuninni.

Sjónarmið Mannréttindastofnunar Íslands við forgangsröðun eru eftirfarandi:

Tengsl við mannréttindi: Varðar málið mannréttindi með beinum eða óbeinum hætti? Málum sem varða mannréttindi einungis óbeint er að jafnaði ekki forgangsraðað.

1

Alvarleiki: Er um að ræða alvarlegt mannréttindabrot? Varðar málið jaðarsetta hópa eða einstaklinga í viðkvæmri stöðu?

2

Áhrif: Er um að ræða kerfisbundinn vanda? Varðar málið fjölda einstaklinga? Er tómarúm á þessu sviði?

3

Samhæfing við aðrar stofnanir eða samtök: Eru aðrar stofnanir eða samtök að vinna að málinu og munu afskipti stofnunarinnar bæta einhverju við?

4

Heildstæð nálgun: Huga skal að því að starf stofnunarinnar nái yfir öll svið samfélagsins og taki til hvers kyns mannréttinda.

5

Önnur sjónarmið: Við val á verkefnum þarf að huga að því hvort stofnunin hafi nægt fjármagn, hvort viðeigandi sérfræðipækking og upplýsingar séu til staðar, hversu umfangsmikið verkefnið er, hversu langt er síðan umrætt álitaefni var tekið til skoðunar, áhrif á sjálfstæði og heilindi stofnunarinnar o.s.frv.

6

Framkvæmd mannréttindamála

Almennt

Mannréttindastofnun Íslands er ætlað mikilvægt hlutverk þegar kemur að eftirliti með framkvæmd mannréttindamála á Íslandi. Þannig ber stofnuninni að hafa eftirlit með framkvæmd mannréttindakafla stjórnarskrár Íslands, laga sem varða mannréttindi og alþjóðlegra mannréttindasamninga sem Ísland er aðili að, þar á meðal samningi Sameinuðu þjóðanna um réttindi fatlaðs fólks.

Eins og fram kemur í athugasemdum með frumvarpi því er varð að lögum nr. 88/2024 er ekki hægt að afmarka með nákvæmum hætti til hvaða laga eftirlit Mannréttindastofnunar tekur, enda varða mannréttindi öll svið samfélagsins og gætir því mannréttindasjónarmiða í nánast öllum lögum á einn eða annan hátt.

Samkvæmt 8. gr. laga nr. 88/2024 skal árleg skýrsla Mannréttindastofnunar ekki einungis fjalla um starfsemi stofnunarinnar, heldur einnig framkvæmd mannréttindamála á liðnu almanaksári. Er það talinn mikilvægur liður í því að stuðla að umræðu um stöðu mannréttindamála.

Starfsemi Mannréttindastofnunar á árinu mótaðist sem fyrr segir að miklu leyti af því að um var að ræða fyrstu mánuðina í starfi stofnunarinnar og þurfti því að leggja áherslu á að móta innviði og verklag. Hér verður þó stuttlega farið yfir nokkur mikilvæg mál sem komu á borð stofnunarinnar á árinu og varða framkvæmd mannréttindamála almennt.

Á árinu bárust stofnuninni ýmsar ábendingar um stöðu mannréttindamála. Má til dæmis nefna ábendingar sem varða réttindi eldra fólks, Árósasamning um aðgang að upplýsingum, þátttöku almennings í ákvarðanatöku og aðgang að réttlátri málsmeðferð í umhverfismálum. Þá var talsvert um að einstaklingar leituðu til stofnunarinnar vegna eldri mála, m.a. vegna barnaverndar, ættleiðinga barna erlendis frá, lögræðissviptingar, ýmiss konar þvingunarúrræða, kynferðisbrota o.fl. Þó að stofnunin taki slík mál ekki beinlínis til meðferðar veita þau gagnlegar upplýsingar og varpa ljósi á mikilvægi þess að til staðar sé stofnun sem veiti einstaklingum leiðbeiningar og ráðgjöf og hafi eftirlit með stöðu mannréttinda á Íslandi.

Þá bárust stofnuninni fjölmörg erindi varðandi lögfræðiráðgjöf fyrir innflytjendur, frá samtökum innflytjenda, opinberum stofnunum og stofnunum sveitarfélaga, móttökumiðstöð fyrir brotaþola ofbeldis o.fl. Auk þess leituðu fjölmargir einstaklingar af erlendum uppruna til stofnunarinnar og óskuðu eftir lögfræðiráðgjöf. Mannréttindaskrifstofa Íslands, sem gegndi áður að nokkru leyti hlutverki mannréttindastofnunar hér á landi, sá um lögfræðiráðgjöf fyrir innflytjendur samkvæmt samningi við félags- og húsnæðismálaráðuneytið. Skrifstofan hætti störfum þegar Mannréttindastofnun Íslands tók til starfa. Þó að Mannréttindastofnun hafi það hlutverk að veita öllum sem til hennar leita leiðbeiningar og ráðgjöf, þar á meðal innflytjendum, er henni ekki ætlað að sinna lögfræðiráðgjöf með þeim hætti sem gert var hjá Mannréttindaskrifstofu Íslands. Er staðan því sú að nú er hvergi boðið upp á ókeypis lögfræðiráðgjöf með túlki fyrir innflytjendur. Mannréttindastofnun hefur hvatt til þess að úr þessu verði bætt svo fljótt sem auðið er og átti stjórn stofnunarinnar fund með stjórn Mannréttindaskrifstofu Íslands þar sem báðir aðilar lýstu áhyggjum af stöðu mála.

Virðing fyrir alþjóðlegum stofnunum

Saga alþjóðlegra mannréttinda er í raun ekki mjög löng, en það var í kjölfar seinni heimsstyrjaldarinnar sem samstaða myndaðist á meðal ríkja heims um að hörmungar stríðsins mættu aldrei endurtaka sig. Úr því uppgjöri urðu til alþjóðlegar stofnanir, eins og Sameinuðu þjóðirnar og Evrópuráðið, sem hafa það meginmarkmið að efla samvinnu ríkja og standa vörð um mannréttindi, lýðræði og réttarríkið.

Á undanförunum árum hafa verið miklir umbrotatímar í Evrópu og út um allan heim og mannréttindi og þau grunngildi sem búa þeim að baki víða átt undir högg að sækja. Samhliða því hafa alþjóðlegar stofnanir orðið fyrir áður óþekktum þrýstingi og er jafnvel vegið að sjálfstæði þeirra.

Sem dæmi má nefna að mikil umræða hefur átt sér stað um Mannréttindadómstól Evrópu og hefur sumum þótt dómaframkvæmd hans of framsækin. Að sjálfsgöðu er dómaframkvæmd dómstólsins ekki hafin yfir gagnrýni, en sú gagnrýni þarf að vera málefnaleg og má ekki vera til þess fallin að grafa undan trausti til dómstólsins eða sjálfstæði hans.

Í desember 2025 var haldinn óformlegur ráðherrafundur Evrópuráðsins þar sem ræddar voru áhyggjur tiltekinna aðildarríkja af framkvæmd Mannréttindadómstólsins í málum sem varða fólksflutninga. Á fundinum tók dómsmálaráðherra Íslands þátt í sameiginlegri yfirlýsingu 27 aðildarríkja um fólksflutninga í ljósi Mannréttindasáttmála Evrópu. Mannréttindastofnun Íslands átti samskipti við dómsmálaráðuneytið vegna umræddrar yfirlýsingar og áréttaði mikilvægi þess að standa vörð um sjálfstæði Mannréttindadómstólsins og þau ævarandi sannindi að mannréttindi séu algild réttindi okkar allra – alltaf og alls staðar. Stofnunin var einnig, eins og áður segir, aðili að sameiginlegri yfirlýsingu ENNHRI um Mannréttindadómstól Evrópu og fólksflutninga sem gefin var út í tilefni af ráðherrafundinum.

Áhyggjur mannréttindastofnana á Norðurlöndum

Þann 4. nóvember 2025 fagnaði Mannréttindasáttmáli Evrópu 75 ára afmæli. Samþykkt hans markaði merkileg tímamót og upphaf nýrra tíma, þar sem hann var fyrsti bindandi alþjóðlegi mannréttindasamningurinn sem festi í sessi ákveðin grundvallarréttindi sem finna má í Mannréttindayfirlýsingu Sameinuðu þjóðanna. Óhætt er að segja að sáttmálinn hafi verið mikilvægt leiðarljós og haft víðtæk og stefnu-markandi áhrif á vernd mannréttinda, bæði hér á landi og í allri Evrópu.

Í tilefni af afmæli Mannréttindasáttmálans gáfu allar mannréttindastofnanir á Norðurlöndum frá sér sameiginlega yfirlýsingu, þar sem settar voru fram áhyggjur af því bakslagi sem hefur átt sér stað þegar kemur að viðhorfum til mannréttinda og þeirra alþjóðlegu stofnana sem settar voru á fót til að verja þau og vernda. Norrænu mannréttindastofnanirnar hvöttu stjórnvöld til að standa með alþjóðlegum stofnunum og verja þau grunngildi sem þær hvíla á.

Yfirlýsingin í heild sinni:

Þann 4. nóvember 2025 verður Mannréttindasáttmáli Evrópu 75 ára. Af því tilefni hafa allar mannréttindastofnanir á Norðurlöndum gefið frá sér sameiginlega yfirlýsingu.

Einkenni óvissutíma eru að mörk færast til. Ekki aðeins landfræðileg, heldur líka lagaleg, siðferðileg og pólitísk.

Orð sem eitt sinn sameinuðu verða skyndilega umdeild. Stofnanir sem lengi hafa staðið vörð um stöðugleika og öryggi sæta þrýstingi. Grundvallarmannréttindi sem áður voru almennt viðurkennd og þóttu sjálfsögð eru dregin í efa. Það sem var talið sjálfgefið er ekki lengur óumdeilt.

Í dag beinist gagnrýnin einnig að mannréttindunum sjálfum. Frjálslyndar lýðræðisstjórnir eru á undanhaldi en sífellt fleiri einræðisleg stjórnvöld sækja í sig veðrið.

Alþjóðlegt réttarkerfi er undir áður óþekktum þrýstingi, jafnvel frá ríkjum sem áður studdu það af festu. Og grundvallarstoðir sjálfs Evrópuráðsins, sem varð til í þeim tilgangi að tryggja frið og stöðugleika í Evrópu, sæta atilögum frá eigin aðildarríkjum.

Í dag takast á öfl sem annars vegar vilja styðja við frið, stöðugleika og hið alþjóðlega réttarkerfi og hins vegar þau sem tala gegn því.

Mikilvægt er að bæði stjórnvöld og mannréttindastofnanir á Norðurlöndum taki þessari þróun alvarlega. Það sama á við um norræn samfélög, sem búa við vaxandi álag, og alþjóðastofnanir. Saman mynda þau það mikilvæga öryggisnet sem verndar réttindi fólks á Norðurlöndum daglega.

Með öðrum orðum: Við þurfum öll að horfa inn á við og viðurkenna að nú reynir á. Nú þurfum við að vera reiðubúin til að standa með alþjóðlega réttarkerfinu.

Umræðan er tímabær af nokkrum ástæðum. Við minnumst 75 ára afmælis Mannréttinasáttmála Evrópu, sem hefur í áratugi og í takt við samfélagsþróun verndað mannréttindi einstaklinga. Dómar dómstólsins hafa styrkt vernd tjáningarfrelsis Evrópubúa, réttindi hinsegin fólks og viðurkenningu á því hvað telst fjölskylda í nútíma samfélagi.

Við fögnum einnig 80 ára afmæli Sameinuðu þjóðanna, kerfis sem reis á grunni alþjóðlegrar samvinnu og sameiginlegs vilja til friðar og samheldni eftir seinni heimsstyrjöld. Þetta kerfi sætir einnig þrýstingi, bæði af hálfu stórvelda, sem láta valdið ganga fyrir réttinum, og lýðræðislegra stjórnvalda, sem sum hver líta á alþjóðasamninga sem vandamál fremur en vörn gegn mannréttindabrotum. Það hlýtur að vekja áhyggjur.

Þessi tímamót minna ekki aðeins á fortíðina heldur á ástæðurnar fyrir því að ríki okkar byggðu upp sameiginlegar stofnanir, þau vissu að varanlegur friður og öryggi byggja ekki á valdajafnvægi einu saman heldur þarf traustan réttargrundvöll, sterkar stofnanir og sameiginlegar leikreglur.

Evrópuráðið og Mannréttinasáttmáli Evrópu voru fyrstu hornsteinarnir í vegferð Evrópu í átt að friði og stöðugleika. Í 75 ár hafa þau orðið til þess að sameina fyrrverandi andstæðinga, endurreisa réttarkerfi, styrkja lýðræði og vernda borgara gegn geðþóttaákvörðunum stjórnvalda. Þau hafa gert Evrópu stöðugri, öruggari og mannúðlegri.

En sú skipan sem hefur þjónað okkur svo vel er ekki lengur óumdeild. Of oft er kerfi Sameinuðu þjóðanna hindrað í að bregðast við. Bandaríkin hafa dregið sig frá lykilstofnunum á sviði mannréttinda. Ungverjaland hafnar nú Alþjóðlega sakamáladómstólnum. Kína og Rússland grafa undan eftirlitskerfum og lama Öryggisráð Sameinuðu þjóðanna. Og hér í Evrópu mætir Mannréttindadómstóll Evrópu í Strassborg vaxandi vantrausti, jafnvel frá ríkjum sem hafa notið verndar hans um áratugaskeið.

Við, sem innlendar mannréttindastofnanir Danmerkur, Noregs, Svíþjóðar, Finnlands og Íslands, höfum miklar áhyggjur af þessari þróun. Þegar stofnanir sem verja mannréttindi veikjast, glatast ekki aðeins réttarkerfi heldur líka sá stöðugleiki sem friður, öryggi og velgengni okkar byggja á.

Því ættu Norðurlöndin nú að standa föst fyrir. Ef raunverulegur vilji er til að endurskoða Mannréttindasáttmálann eða dómstólinn, ber að gera það innan frá, með samtali og samstarfi aðildarríkja. Ekki með hótunum um úrsögn eða aðgerðaleysi gagnvart niðurstöðum dómstólsins, eins og sést hefur í ríkjum með einræðislegu stjórnarfari. Gagnrýni þeirra er yfirskin til að veikja stöðir réttarríkisins. Lýðræðið verður ekki varið með því að brjóta niður þær stofnanir sem halda því uppi.

Norðurlöndin, sem fámenn og opin samfélög, hafa sérlega mikla hagsmuni af því að sterkum og reglubundnum stöðugleika á alþjóðavettvangi sé við haldið. Þegar réttindi víkja fyrir valdi eru það ekki stórveldin sem gjalda þess, heldur þau minni.

Fyrir Danmörku, Svíþjóð, Noreg, Finnland og Ísland eru mannréttindi, alþjóðalög og alþjóðastofnanir ekki einungis hugmyndafræði heldur raunveruleg trygging fyrir öryggi. Það er þetta sem veitir rödd okkar vægi, einkum í samskiptum við mun stærri ríki. Án öflugra alþjóðlegra stofnana eru Norðurlöndin berskjaldaði.

Mannréttindi eru ekki pólitískt val eftir hentugleika. Þau eru hluti af öryggisneti Evrópu, sameiginleg vörn okkar gegn geðþótta og pólitísku hnignunarástandi. Vilji til umbóta á ekki að felast í árásum heldur ættu Norðurlöndin þvert á móti að beita vægi sínu til að styrkja þau réttarkerfi sem fyrir eru, ekki síst stofnanir Evrópuráðsins.

Núna þurfum við að sýna að Norðurlönd geti enn verið sú rödd á heimsvísu sem heldur fast við algild réttindi og öryggi einstaklinga. Það krefst hugrekkis að standa fastur á sínu þegar aðrir efast. Og það krefst forystu að nota rödd sína þegar mest á reynir.

Næstu ár munu skera úr um hvort alþjóðlegt samstarf styrkist eða Evrópa sundrist enn frekar. Því ber norrænum stjórnvöldum að tala skýrt og standa vörð um þær stofnanir sem hafa í 75 ár gert þessa heimsálfu frjálsari, réttlátari og stöðugri og þau grundvallarréttindi sem við viljum verja.

Undir yfirlýsinguna skrifa

Louise Holck, framkvæmdastjóri, Institut for Menneskerettigheder (Danmörku), Fredrik Malmberg, framkvæmdastjóri, Institutet för mänskliga rättigheter (Svíþjóð), Kai Spurkland, framkvæmdastjóri Norges institusjon for menneskerettigheter (Noregi), Jarna Petman, framkvæmdastjóri Human Rights Centre (Finnlandi), Margrét María Sigurðardóttir, framkvæmdastjóri, Mannréttindastofnun Íslands (Íslandi).

**Markmið samnings
Sameinuðu þjóðanna
um réttindi fatlaðs
fólks er að efla, verja
og tryggja full og
jöfn mannréttindi og
grundvallarfrelsi fyrir
allt fatlað fólk til jafns
við aðra.**

Samningur Sameinuðu þjóðanna um réttindi fatlaðs fólks

Mannréttindastofnun Íslands hefur almennu eftirlitshlutverki að gegna gagnvart öllum mannréttindaskuldbindingum sem Ísland er aðili að. Í lögum nr. 88/2024 er hins vegar sérstaklega áréttað að stofnunin skuli hafa eftirlit með samningi Sameinuðu þjóðanna um réttindi fatlaðs fólks (SRFF). Skýrist það meðal annars af því að SRFF er fyrsti mannréttindasamningurinn sem gerir beinlínis kröfu um að til staðar sé stofnun sem uppfylli Parísarviðmiðin og hafi eftirlit með framkvæmd samningsins, sbr. 2. mgr. 33. gr. samningsins. Auk þess sinnir stofnunin réttindagæslu fyrir fatlað fólk, sem er einnig mikilvægur þáttur í eftirliti með framkvæmd SRFF.

Líkt og áður hefur komið fram skilaði Mannréttindastofnun inn skýrslu til nefndar Sameinuðu þjóðanna um réttindi fatlaðs fólks áður en nefndin setti saman spurningalista (e. list of issues) til íslenskra stjórnvalda um framkvæmd samningsins hér á landi. Þá átti stofnunin fjarfund með nefndinni ásamt öðrum aðilum sem skilað höfðu skýrslu og var ánægjulegt að sjá hversu mörg þeirra atriða sem umsagnaraðilar bentu á rötuðu inn í spurningalista nefndarinnar.

Mannréttindastofnun benti meðal annars á mikilvægi þess að endurskoða lögræðislög nr. 71/1997 í þeim tilgangi að vernda betur löghæfi fatlaðs fólks á Íslandi. Sem dæmi má nefna að breyta þarf skilyrðum nauðungarvistunar og lögræðissviptingar þannig að slík úrræði verði ekki byggð á geðsjúkdómi eða fötlun sem slíkri, í samræmi við SRFF. Í því sambandi benti stofnunin meðal annars á athugasemdir sem íslenska ríkið hefur fengið frá nefnd Evrópuráðsins um varnir gegn pyndingum og ómannlegri eða vanvirðandi meðferð eða refsingu (CPT-nefndin). Einnig var bent á mikilvægi þess að endurskoða ákvæði laga um persónulega talsmenn samhliða breytingum á lögræðislögum, auk þess sem efla þyrfti eftirlit sýslumanna með lögræðamönnum.

Stofnunin fagnaði því að vernd gegn mismunun á grundvelli fötlunar sé tryggð í lögum en benti jafnframt á að það virðist afar sjaldgæft að það reyni á lög um jafna meðferð utan vinnumarkaðar nr. 85/2018 og lög um jafna meðferð á vinnumarkaði nr. 86/2018 vegna mismununar á grundvelli fötlunar. Ætla verður að það megi rekja til vanþekkingar á þeim úrræðum sem eru í boði, fremur en að slík mismunun sé ekki til staðar í íslensku samfélagi. Benti stofnunin því á mikilvægi þess að auka fræðslu um löggjöfina og þau úrræði sem standa til boða á grundvelli hennar meðal fatlaðs fólks.

Stofnunin benti einnig á að sveitarfélög beri ábyrgð á þjónustu við fatlað fólk og því þurfi sérstaklega að tryggja að fötluðu fólki sé ekki mismunað eftir búsetu. Þá er brýnt að deilur á milli ríkis og sveitarfélaga um fjármögnun bitni ekki með neikvæðum hætti á þjónustu við fatlað fólk.

**Ítrekað hefur verið
bent á nauðsyn þess
að endurskoða lög
og framkvæmd hér
á landi þegar kemur
að einangrunarvist í
gæsluvarðhaldi.**

Enn fremur var bent á að eitt af brýnustu málunum þegar kemur að réttindum fatlaðs fólks hér á landi sé að tryggja jafnt aðgengi að rafrænni þjónustu, en lengi hefur legið fyrir að ákveðinn hópur fatlaðs fólks hafi ekki aðgang að rafrænum skilríkjum, sem þýðir takmarkað aðgengi að ýmis konar grundvallarþjónustu og aðstoð.

Í skýrslunni var einnig að finna ýmsar aðrar ábendingar, svo sem um lögfestingu SRFF og fullgildingu valfrjálsrar bókunar við hann, ofbeldi gegn fötluðu fólki og þekkingu á sérþörfum fatlaðs fólks innan réttarvörslukerfisins, beitingu nauðungar, menntun fatlaðra barna og aðgengi að framhaldsmenntun, biðlista eftir greiningu og þjónustu fyrir fötluð börn, gagnasöfnun um stöðu fatlaðs fólks, fordóma gegn fötluðu fólki og vitundarvakningu um réttindi fatlaðs fólks o.fl.

Lögfesting samnings Sameinuðu þjóðanna um réttindi fatlaðs fólks

Þann 12. nóvember 2025, samþykkti Alþingi frumvarp um lögfestingu SRFF, sbr. lög nr. 80/2025.

Markmið samningsins er að efla, verja og tryggja full og jöfn mannréttindi og grundvallarfrelsi fyrir allt fatlað fólk til jafns við aðra. Samningurinn útfærir þau efnislegu réttindi sem finna má í öðrum mannréttindasamningum með þeim hætti að tryggt sé að fatlað fólk fái notið þeirra í reynd.

Ísland undirritaði samninginn árið 2007 og fullgilti hann árið 2016. Með fullgildingu samningsins skuldbundu íslensk stjórnvöld sig til að virða og tryggja réttindi fatlaðs fólks í framkvæmd. Lögfestingin bindur í lög þessar skyldur stjórnvalda til að raungera þau réttindi sem kveðið er á um í samningnum og gera einstaklingum kleift að byggja beint á ákvæðum hans fyrir innlendum dómstólum.

Mannréttindastofnun fagnar þessum mikilvæga áfanga og vonar að lögfestingin verði til þess að auka vitund um og virðingu fyrir réttindum fatlaðs fólks.

Frelsissvipting og beiting nauðungar

Allir einstaklingar eiga rétt til persónufrelsis og mannhelgi og eru fáar takmarkanir á mannréttindum jafn íþyngjandi og frelsissvipting. Í rétti hvers einstaklings til friðhelgi einkalífs felst jafnframt réttur til þess að ráða yfir eigin lífi og líkama og vernd á líkamlegu og andlegu sjálfræði. Hvers kyns beiting nauðungar felur í sér íþyngjandi takmörkun á þessum réttindum. Er því sérstaklega brýnt að lagaákvæði sem heimila frelsissviptingu eða beitingu nauðungar séu skýr og þess gætt að ekki sé gengið lengra en brýna nauðsyn ber til.

Umboðsmaður Alþingis hefur eftirlit með aðstæðum frelsissviptra einstaklinga á grundvelli OPCAT, sem er valfrjáls bókun við samning Sameinuðu þjóðanna gegn pyndingum og annarri grimmilegri, ómannlegri eða vanvirðandi meðferð eða refsingu. Eftirlitið felur í sér heimsóknir á staði þar sem einstaklingar eru eða kunna að vera sviptir frelsi sínu, með það fyrir augum að koma í veg fyrir pyndingar og aðra illa meðferð þeirra.

Skýrslur umboðsmanns Alþingis í tengslum við fyrrnefnt eftirlit hafa varpað ljósi á þá staðreynd að ýmis frelsissvipting, beiting inngripa, þvingana og valds er framkvæmd án fullnægjandi lagaheimildar hér á landi.

Má til dæmis nefna að umboðsmaður Alþingis og alþjóðlegir eftirlitsaðilar hafa ítrekað bent á að skýra þurfi lagarammann þegar kemur að beitingu nauðungar á heilbrigðisstofnunum. Í desember lagði heilbrigðisráðherra fram frumvarp til laga um breytingu á lögum um réttindi sjúklunga varðandi takmörkun á beitingu nauðungar. Frumvarpið er mikilvægt skref í þá átt að skýra lagarammann að þessu leyti.

Einnig má nefna að ítrekað hefur verið bent á nauðsyn þess að endurskoða lög og framkvæmd hér á landi þegar kemur að einangrunarvist í gæsluvarðhaldi. Árið 2023 gaf Amnesty International meðal annars út skýrslu þar sem fram kemur að Ísland beiti einangrunarvist í gæsluvarðhaldi óhóflega og brjóti þannig meðal annars gegn samningi Sameinuðu þjóðanna gegn pyndingum og annarri grimmilegri, ómannlegri eða vanvirðandi meðferð eða refsingu. Þá er sérstaklega gagnrýnt að einangrunarvist sé beitt gegn börnum og einstaklingum með fötlun og geðraskanir. Íslenska ríkið hefur einnig fengið athugasemdir frá alþjóðlegum eftirlitsaðilum um beitingu einangrunarvistar, sbr. meðal annars lokaathugasemdir Pyndingarnefndar Sameinuðu þjóðanna frá árinu 2022 og Mannréttindanefndar Sameinuðu þjóðanna frá árinu 2024. Nefndirnar lýsa meðal annars áhyggjum af háu hlutfalli þeirra sem sæta einangrun í gæsluvarðhaldi hér á landi, þ.m.t. til langs tíma og hvetja stjórnvöld til þess að tryggja að einangrunarvist sé einungis beitt í undantekningartilvikum og sem lokaúrræði.

Nefndirnar ítreka jafnframt að alþjóðlegar skuldbindingar Íslands geri þá kröfu að einangrunarvist barna sé bönnuð og það sama á við um einangrunarvist annarra viðkvæmra hópa, svo sem fatlaðs fólks ef ástand þeirra yrði þungbærara vegna slíkra ráðstafana.

Loks hefur verið bent á mikilvægi þess að endurskoða lögræðislög nr. 71/1997 og þá ekki síst 2. mgr. 58. gr. laganna, sem felur í sér að lögráðamaður sjálfræðissvipts einstaklings geti ákveðið að hann skuli vistaður á stofnun gegn vilja sínum ef lífi eða heilsu hins svipta er hættu búin að mati læknis. Í ákvæðinu kemur fram að lögráðamaður skuli tilkynna yfirlögráðanda um ákvörðun sína, auk þess sem einstaklingurinn getur borið ákvörðunina undir dómstóla. Hins vegar er ekki tekið fram hver skuli tryggja að einstaklingurinn fái upplýsingar um þennan rétt eða réttaröryggi hans skuli tryggt að öðru leyti.

Að mati Mannréttindastofnunar Íslands er afar mikilvægt að bregðast við og gera viðeigandi breytingar á lögum og lagaframkvæmd á þessu sviði. Hefur stofnunin því ákveðið að taka þessi mál til frekari skoðunar árið 2026.

Allsherjarúttekt á stöðu mannréttindamála

Á árinu skilaði íslenska ríkið inn miðannarskýrslu vegna allsherjarúttektar á stöðu mannréttindamála (e. Universal Periodic Review), sem felur í sér yfirlit yfir stöðu þeirra tilmæla sem Ísland fékk í síðustu úttekt. Mannréttindastofnun Íslands tók þátt í samráði vegna miðannarskýrslunnar, auk þess sem stofnunin hóf undirbúning vegna skýrslu sinnar í tilefni af fjórðu allsherjarúttektinni.

Allsherjarúttekt á stöðu mannréttindamála felur í sér heildarúttekt á stöðu mannréttindamála innan aðildarríkja Sameinuðu þjóðanna. Úttektin fer fram á um það bil fimm ára fresti og byggir á jafningjarýni. Þannig fara aðildarríki Sameinuðu þjóðanna yfir stöðu mannréttindamála hjá hverju öðru og koma með ábendingar og tilmæli um það sem betur megi fara. Fyrsta úttektin á stöðu mannréttindamála á Íslandi fór fram árið 2011, önnur 2016 og sú þriðja 2022. Fjórða úttektin mun fara fram í byrjun árs 2027 og mun Mannréttindastofnun skila skýrslu sinni vegna hennar sumarið 2026.

Staða tilmæla

Í þriðju allsherjarúttektinni á stöðu mannréttindamála, sem fór fram í janúar 2022, fékk Ísland samtals 230 tilmæli. Af þeim voru 218 tilmæli samþykkt, auk þess sem tvö tilmæli voru samþykkt að hluta.

Mannréttindastofnun telur jákvætt hversu mörgum tilmælum hefur þegar verið hrint í framkvæmd eða aðgerðir hafnar til að bregðast við þeim. Hins vegar eru enn nokkur tilmæli sem ekki hefur verið brugðist við með fullnægjandi hætti. Hér fyrir neðan er farið yfir nokkur þeirra, en Mannréttindastofnun mun fjalla nánar um stöðu einstakra tilmæla í skýrslu sinni vegna úttektarinnar árið 2026.

Í fyrsta lagi má nefna að íslenska ríkið samþykkti fjölmörg tilmæli um að fullgilda alþjóðlegar skuldbindingar á sviði mannréttinda, þar á meðal alþjóðasamninginn um vernd allra manna gegn mannhvörfum af mannavöldum og valfrjálsar bókanir við samning Sameinuðu þjóðanna um réttindi fatlaðs fólks og samning Sameinuðu þjóðanna um réttindi barnsins. Mannréttindastofnun hvetur stjórnvöld til þess að setja þessi mál í forgang, þannig að fullgildingu verði lokið eða komið í farveg áður en næsta allsherjarúttekt fer fram.

**Mannréttindastofnun
telur jákvætt hversu
mörgum tilmælum
vegna þriðju allsherjar-
úttekta­rinnar á stöðu
mannréttinda hefur
þegar verið hrint í fram-
kvæmd eða aðgerðir
hafnar til að bregðast
við þeim.**

Í öðru lagi hefur enn ekki verið brugðist við tilmælum sem snúa að gerð landsáætlunar um mannréttindi. Megintilgangur við gerð og framkvæmd landsáætlana í mannréttindamálum er að efla vernd mannréttinda og auka þekkingu á inntaki þeirra. Er slíkum áætlunum meðal annars ætlað að hvetja stjórnvöld til að virða mannréttindi og tryggja að innlend löggjöf sé í fullu samræmi við alþjóðasamninga á sviði mannréttinda. Í Grænbók um mannréttindi, sem birt var í byrjun árs 2023, er að finna kortlagningu á stöðu mannréttindamála á Íslandi og greiningu á lykilviðfangsefnum í málaflokknum. Ein af meginniðurstöðum Grænbókarinnar var að móta þyrfti heildstæða stefnu og áætlun í mannréttindamálum til að tryggja gæði í vernd og framkvæmd mannréttindamála. Mannréttindastofnun hvetur stjórnvöld til þess að hefja vinnu við gerð landsáætlunar um mannréttindi sem fyrst og er stofnunin reiðubúin til ráðgjafar og samráðs í þeirri vinnu.

Í þriðja lagi má nefna tilmæli sem vörðuðu baráttu gegn fordómum, mismunum, hatursorðræðu og hatursglæpum. Ýmis jákvæð skref hafa verið stigin á undanförunum árum til að bregðast við umræddum tilmælum, svo sem breytingar á almennum hegningarlögum, fjölmiðlalögum, og útvíkkun á gildissviði mismununarlöggjafar, sbr. lög um jafna meðferð utan vinnumarkaðar, nr. 85/2018. Að mati stofnunarinnar mætti þó grípa til enn frekari aðgerða á þessu sviði, svo sem með því að vinna heildstæða áætlun um baráttu gegn fordómum, öfgahyggju, hatursglæpum og hatursorðræðu.

Í fjórða lagi má nefna að íslenska ríkið fékk tilmæli um að vinna aðgerðaáætlun um viðskipti og mannréttindi. Í miðannarskýrslu íslenskra stjórnvalda kemur fram að ferlið við að móta aðgerðaáætlun um viðskipti og mannréttindi í samræmi við leiðbeinandi meginreglur Sameinuðu þjóðanna um viðskipti og mannréttindi sé hafið. Mannréttindastofnun hvetur til þess að þeirri vinnu verði lokið sem fyrst og að sérstök áhersla verði lögð á vitundarvakningu um ábyrgð fyrirtækja þegar kemur að vernd mannréttinda.

Að lokum má nefna tilmæli um að taka réttinn til öruggs umhverfis upp í stjórnarskrá og almenna löggjöf. Rétturinn til heilnæms og öruggs umhverfis felur í sér rétt sérhvers einstaklings til að búa í hreinu, heilbrigðu og sjálfbæru umhverfi. Rík tengsl eru á milli mannréttinda og loftslagsbreytinga og ljóst að loftslagsbreytingar hafa haft neikvæð áhrif á vernd mannréttinda um allan heim. Í samræmi við það hafa alþjóðlegir eftirlitsaðilar á sviði mannréttinda lagt aukna áherslu á þessi mál á undanförunum árum, líkt og endurspeglast m.a. í athugasemdum til íslenska ríkisins frá nefnd Sameinuðu þjóðanna um efnahagsleg, félagsleg og menningarleg réttindi frá árinu 2024 og nefnd Sameinuðu þjóðanna um réttindi barnsins frá árinu 2022. Mannréttindastofnun hvetur íslensk stjórnvöld til þess að tryggja réttinn til heilnæms umhverfis með skýrum hætti í lögum og tryggja ávallt mannréttindamiðaða nálgun í aðgerðum sem varða verndun umhverfis og viðbrögð við loftslagsbreytingum.

**Mannréttinda
stofnun Íslands**

